2026-yil
9-son

“FAN VA TA’LIM YANGILIKLARI”

ILMIY - METODIK

JURNALI

saen.uz

FAN VA TA'LIM YANGILIKLARI
JURNALI

2026-yil
9-son

Bosh muharrir:
Shoumarov G‘ayrat Bahromovich, psixologiya fanlari doktori, akademik

Bosh muharrir o‘rinbosari:
Qodirov Umarali Do‘stqobilovich, psixologiya fanlari doktori (DSc), professor

Mas’ul kotib:
Muqimov Alisher

Texnik muharrir:
Qarshiyev Jamshid Murotaliyevich, pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD), dotsent v.b.

TAHRIR HAY’ATI:

01.00.00 – FIZIKA-MATEMATIKA FANLARI
Ayupov Shavkat Abdullayevich, fizika-matematika fanlari doktori, akademik
A’zamov Abdulla, fizika-matematika fanlari doktori, akademik
Zohidov Erkin A’zamovich, fizika-matematika fanlari doktori, professor

02.00.00 – KIMYO FANLARI
Normaxamatov Nodirali Soxobataliyevich, kimyo fanlar doktori, professor
Tojibayev Komiljon Sharobitdinovich, kimyo fanlar doktori, akademik

03.00.00 – BIOLOGIYA FANLARI
Abdurahmonov Ibrohim Yo‘lchiyevich, biologiya fanlari doktori, akademik
Sulaymonov Botirjon Abdushukurovich, biologiya fanlari doktori, akademik

04.00.00 – GEOLOGIYA-MINERALOGIYA FANLARI
Fayziyev Abdulhaq Radjabovich, geologiya-mineralogiya fanlari doktori, professor
Husanov Sultonboy To‘xtayevich, geologiya-mineralogiya fanlari doktori, professor

05.00.00 – TEXNIKA FANLARI
Allayev Qahramon Rahimovich, texnika fanlari doktori, akademik
Majidov Inom Urishevich, texnika fanlari doktori, professor
Turobjonov Sadritdin Maxamatdinovich, texnika fanlari doktori, akademik
Shaumarov Said Sanatovich, texnika fanlari doktori, professor

06.00.00 – QISHLOQ XO‘JALIGI FANLARI
Namozov Shodmon Ergashovich, qishloq xo‘jaligi fanlari doktori, akademik
Shoumarov Hikmat Bahromovich, qishloq xo‘jaligi fanlari nomzodi, professor

07.00.00 – TARIX FANLARI
Ziyo Azamat Hamid o‘g‘li, tarix fanlari doktori, akademik
Sagdullayev Anatoliy Sagdullayevich, tarix fanlari doktori, akademik
Yusupova Diloram Yunusovna, tarix fanlari doktori, akademik

08.00.00 – IQTISODIYOT FANLARI
Abdurahmonov Qalandar Xodjayevich, iqtisod fanlari doktori, akademik
Musayev Behzod Anvarovich, iqtisod fanlari nomzodi
To‘xliyev Nurislom, iqtisod fanlari doktori, akademik
G‘ulomov Saidahror Saidahmedovich, iqtisod fanlari doktori, akademik

FAN VA TA'LIM YANGILIKLARI
JURNALI
2026-yil
9-son

09.00.00 – FALSAFA FANLARI
Nazarov Qiyom Normirzayevich, falsafa fanlari doktori, professor
Saifnazarov Ismoil Saifnazarovich, falsafa fanlari doktori, professor

10.00.00 – FILOLOGIYA FANLARI
Mengliyev Baxtiyor Rajabovich, filologiya fanlari doktori, professor
Sirojiddinov Shuhrat Samariddinovich, filologiya fanlari doktori, akademik
Xidirov Rajab Gulmatovich, filologiya fanlari nomzodi, dotsent (Tojikiston)

11.00.00 – GEOGRAFIYA FANLARI
Nigmatov Asqar Nigmatullayevich, geografiya fanlari doktori, professor
Tojiyeva Zulxumor Nazarovna, geografiya fanlari doktori, professor

12.00.00 – YURIDIK FANLAR
Rustamboyev Mirzayusuf Hakimovich, yuridik fanlar doktori, professor
Saidov Akmal Xolmatovich, yuridik fanlar doktori, akademik
Xolmo'minov Jumanazar Toshtemirovich, yuridik fanlar doktori, professor
Qodirov Bobiromon Bekmurodovich, yuridik fanlar doktori, professor

13.00.00 – PEDAGOGIKA FANLARI
Djurayev Risboy Haydarovich, pedagogika fanlari doktori, akademik
Ibraimov Xolboy, pedagogika fanlari doktori, akademik
Musurmonova Oynisa, pedagogika fanlari doktori, professor
Umarov Bahrom Norboyevich, pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori, dotsent

14.00.00 – TIBBIYOT FANLARI
Akilov Xabibulla Ataullayevich, tibbiyot fanlari doktori, professor
Nazirov Feruz Gafurovich, tibbiyot fanlari doktori, akademik

15.00.00 – FARMATSEVTIKA FANLARI
Abdullabekova Viloyat Nurillabekovna, farmatsevtika fanlari doktori, professor
Tulaganov Abduqodir Abdurahmonovich, farmatsevtika fanlari doktori, professor

16.00.00 – VETERINARIYA FANLARI
Daminov Asadullo Suvonovich, veterinariya fanlari doktori, professor
Jabborov Shuhrat Abdumajidovich, veterinariya fanlari doktori, professor
G'afurov Aktam G'afurovich, veterinariya fanlari doktori, professor

17.00.00 – SAN'ATSHUNOSLIK FANLARI
Ahmedova Nigora Rahimovna, sanatshunoslik fanlari doktori, professor
Hakimov Akbar Abdullayevich, san'atshunoslik fanlari doktori, akademik

18.00.00 – ARXITEKTURA
Nozilov Dodo Avazovich, arxitektura fanlari doktori, professor
Uralov Axtam Sindarovich, arxitektura fanlari doktori, professor

19.00.00 – PSIXOLOGIYA FANLARI
Abdusamatov Hasanboy Usmonjon o'g'li, psixologiya fanlari doktori, professor
Barotov Sharif Ramazonovich, psixologiya fanlari doktori, professor
Karimova Vasila Mamanosirovna, psixologiya fanlari doktori, professor
Halimova Mashraboy Vohidovna, psixologiya fanlari doktori, professor
Lazar Drajeta, psixologiya fanlari doktori, professor, Belgrad, Serbiya
Karpinskiy Konstantin Viktorovich, psixologiya fanlari doktori, professor, Grodno, Belarussiya
Suletbayeva Ella Serikbayevna, psixologiya fanlari doktori, dotsent

FAN VA TA'LIM YANGILIKLARI
JURNALI
2026-yil
9-son

22.00.00 – SOTSIOLOGIYA FANLARI
Bekmurodov Mansur Bobomurodovich, sotsiologiya fanlari doktori, professor
Toshmuhamedova Dilorom Gafurdjanovna, sotsiologiya fanlari doktori

23.00.00 – SIYOSIY FANLAR
Fayzullayev Alisher Omonullayevich, siyosiy fanlar doktori, professor
Hasanov Otabek Abdurashidovich, siyosiy fanlar doktori
Paxrutdinov Shukritdin Ilyasovich, siyosiy fanlar doktori, professor
Omonov Baxtiyor Axtamovich, siyosiy fanlar doktori, professor
Quronboyev Qahramon Qo'chqorovich, siyosiy fanlar doktori, professor
Avazov Komil Xolliyevich, siyosiy fanlar bo'yicha falsafa doktori

24.00.00 – ISLOMSHUNOSLIK FANLARI
Ibrohimov Ne'matulla, filologiya fanlari doktori, akademik
Islomov Zohidjon Mahmudovich, filologiya fanlari doktori, professor

FAN VA TA'LIM YANGILIKLARI
JURNALI
2026-yil
9-son

UDK: 316.624-055.2:159.923

AYOLLARDA DELINKVENT XULQ-ATVOR SHAKLLANISHINING IJTIMOIY-PSIXOLOGIK MEXANIZMLARI

Xolmurotova Shoxista,
Termiz iqtisodiyot va servis universiteti "Pedagogika va texnologik ta'lim" kafedrasi v.b dotsenti

Annotatsiya. Mazkur maqolada ayollarda delinkvent xulq-atvorning shakllanishi va namoyon bo'lishini belgilovchi ijtimoiy-psixologik mexanizmlar kompleks yondashuv asosida tahlil qilinadi. Delinkvent xulq-atvor shaxsning ijtimoiy, ma'muriy yoki huquqiy me'yorlarni buzishi bilan bog'liq xatti-harakatlari sifatida ko'rib chiqiladi. Ayollarda bunday xulqning yuzaga kelishi faqat individual xususiyatlar bilan emas, balki oila muhiti, tarbiya uslubi, tengdoshlar guruhi, ijtimoiy nazorat, ijtimoiy-iqtisodiy sharoit, emotsional boshqaruv, frustratsiyaga chidamlilik, kognitiv baholash va ijtimoiy qo'llab-quvvatlashning o'zaro ta'siri bilan izohlanadi. Maqolada xavf omillari xulqning yagona va qat'iy sababi emasligi, balki muayyan sharoitlarda delinkvent xulq ehtimolini oshiruvchi omillar ekanligi ta'kidlanadi.

Kalit so'zlar: delinkvent xulq-atvor, ayollar, ijtimoiy-psixologik mexanizmlar, gender xususiyatlari, oila, ijtimoiy muhit, emotsional boshqaruv, frustratsiya, ijtimoiy nazorat, profilaktika.

СОЦИАЛЬНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ МЕХАНИЗМЫ ФОРМИРОВАНИЯ ДЕЛИКВЕНТНОГО ПОВЕДЕНИЯ У ЖЕНЩИН

Аннотация. В статье рассматриваются социально-психологичeские механизмы формирования и проявления делинквентного поведения у женщин. Делинквентное поведение анализируется как многофакторный процесс, на который оказывают влияние семейная среда, особенности воспитания, влияние сверстников, социалный контрол, социально-экономичeские условия, эмоционалная регуляция, устойчивост к фрустрации, когнитивная оценка ситуации и социалная поддержка. Подчеркивается, что факторы риска не являются единственной причиной делинквентного поведения, а могут повышат вероятност его проявления в определенных условиях.

Ключевые слова: делинквентное поведение, женщины, социально-психологичeские механизмы, гендер, семя, социалная среда, эмоционалная регуляция, фрустрация, социалный контрол, профилактика.

FAN VA TA'LIM YANGILIKLARI
JURNALI
2026-yil
9-son

SOCIO-PSYCHOLOGICAL MECHANISMS OF THE FORMATION OF DELINQUENT BEHAVIOR IN WOMEN

Abstract. This article analyzes the socio-psychological mechanisms involved in the formation and manifestation of delinquent behavior among women. The development of such behavior is examined as multifactorial process involving family environment, parenting practices, peer influence, social control, socioeconomic conditions, emotional regulation, frustration tolerance, cognitive appraisal and social support. Risk factors are interpreted not as deterministic causes but as conditions that may increase the probability of problematic behavior.

Keywords: delinquent behavior, women, socio-psychological mechanisms, gender, family environment, social influence, emotional regulation, frustration, social control, prevention.

Delinkvent xulq-atvor zamonaviy psixologiya, sotsiologiya, pedagogika va huquqshunoslik fanlari kesishmasida o‘rganiladigan murakkab ijtimoiy hodisalardan biridir. Mazkur hodisani faqat shaxsning salbiy xarakter xususiyatlari bilan izohlash yetarli emas. Xulqning shakllanishi va barqarorlashuvi shaxsning ehtiyojlari, motivlari, emotsional holati, ijtimoiy tajribasi hamda u yashayotgan muhitdagi me’yorlar bilan uzviy bog‘liq. Ayniqsa, ayollar delinkvent xulq-atvorini o‘rganishda genderga oid ijtimoiy kutishlar, oilaviy rollar va ijtimoiy qo‘llab-quvvatlash imkoniyatlarini hisobga olish muhimdir.

Ilmiy adabiyotlarda ayollar antisotsial va delinkvent xulq-atvorining rivojlanish yo‘llari bir xil emasligi, ayrim hollarda muammoli xulqning boshlanishi, davomiyligi va shakli erkaklarnikidan farq qilishi ko‘rsatilgan. Shu sababli ayollar delinkvent xulq-atvorini alohida ijtimoiy-psixologik kontekstda tahlil qilish nazariy va amaliy jihatdan dolzarbdir.

Muammoning dolzarbligi xulqiy buzilishlarning oldini olishga bo‘lgan ehtiyoj hamda ayollar bilan ishlashda genderga sezgir psixologik yondashuvni rivojlantirish zarurati bilan belgilanadi. Ayolning oiladagi, ta’limdagi, mehnatdagi va boshqa ijtimoiy tizimlardagi mavqei uning xulqiy qarorlariga ta’sir qilishi mumkin. Biroq bunday ta’sirlarni barcha ayollarga bir xil tarzda tatbiq etish ilmiy jihatdan noto‘g‘ri. Shuning uchun individual farqlar va konkret hayotiy sharoitlar alohida e’tiborga olinishi lozim.

Ayollar delinkventligi masalasi bo‘yicha tadqiqotlar rivojlanish psixologiyasi, klinik psixologiya, kriminologiya va ijtimoiy psixologiya yo‘nalishlarida olib borilgan. Fontaine va hammualliflar ayollardagi antisotsial xulqning rivojlanish trayektoriyalarini tahlil qilib, muammoli xulqning boshlanishi va davom etishi turlicha bo‘lishi mumkinligini ko‘rsatganlar.

Javdani, Sadeh va Verona ayollarda antisotsial xulqni tushuntirishda individual xususiyatlar bilan bir qatorda ijtimoiy muhit va hayotiy tajribaning o‘zaro

ta'sirini kengroq ko'rish zarurligini ta'kidlaydi. Ayollar jinoyatchiligining ijtimoiy omillariga bag'ishlangan tizimli sharhlarda oilaviy sharoit, ijtimoiy-iqtisodiy holat, ta'lim va munosabatlar bilan bog'liq omillar muhim o'rin tutishi ko'rsatiladi.

Ayrim tadqiqotlarda ayol huquqbuzarlardagi psixopatik va boshqa shaxsiy xususiyatlarning xulqiy xavf bilan aloqasi ham o'rganilgan. Biroq bunday belgilarni delinkvent xulqning yagona sababi sifatida talqin qilish mumkin emas. Umuman, mavjud adabiyotlar shaxs va muhitning o'zaro ta'siriga asoslangan kompleks yondashuv zarurligini ko'rsatadi.

Tadqiqotning maqsadi ayollarda delinkvent xulq-atvor shakllanishining asosiy ijtimoiy-psixologik mexanizmlarini tizimlashtirish va ular o'rtasidagi o'zaro bog'liqlikni nazariy jihatdan asoslashdan iborat.

Maqsadga muvofiq quyidagi vazifalar belgilandi:

1. Delinkvent xulq-atvor tushunchasining psixologik mazmunini ochib berish.
2. Ayollardagi delinkvent xulqning gender va rivojlanish xususiyatlarini tahlil qilish.
3. Oilaviy va tengdoshlar muhitining rolini aniqlash.
4. Emotsional va kognitiv mexanizmlarni tavsiflash.
5. Ijtimoiy nazorat va qo'llab-quvvatlashning himoya qiluvchi rolini ko'rsatish.
6. Profilaktik va korreksion yo'nalishlarni taklif etish.

Maqola nazariy-tahliliy xarakterga ega bo'lib, ilmiy adabiyotlarni tizimlashtirish, qiyosiy tahlil, umumlashtirish va konseptual modellashtirish usullaridan foydalanildi. Tahlil jarayonida ayollar delinkventligi, antisotsial xulq, rivojlanish trayektoriyalari, psixopatik xususiyatlar va ijtimoiy omillar bo'yicha ilmiy ishlar ko'rib chiqildi.

Metodologik nuqtayi nazardan, delinkvent xulq-atvor shaxs–oila–tengdoshlar–ijtimoiy institutlar tizimida ko'rib chiqildi. Bunday yondashuv biror omilni mutlaq sabab sifatida ajratib ko'rsatishdan saqlaydi va xulqning shakllanishida o'zaro ta'sir qiluvchi omillarni tahlil qilish imkonini beradi.

Delinkvent xulq-atvor deganda jamiyatda qabul qilingan huquqiy, axloqiy yoki ijtimoiy me'yorlarning buzilishi bilan bog'liq xatti-harakatlar tushuniladi. U jinoyatchilik bilan aynan bir xil tushuncha emas: delinkvent xulqning ayrim ko'rinishlari ma'muriy yoki intizomiy qoidabuzarlik darajasida qolishi mumkin. Psixologik jihatdan bunday xulq vaziyat, shaxsiy ehtiyoj va ijtimoiy nazorat o'rtasidagi muvozanat buzilganda yuzaga kelishi mumkin.

Delinkvent xulqni shakllantiruvchi mexanizmlardan biri ijtimoiy o'rganishdir. Shaxs atrofidagi odamlarning xatti-harakatlarini kuzatadi, ularning oqibatlarini baholaydi va muayyan xulq usullarini o'zlashtirishi mumkin. Agar me'yorni buzish guruh tomonidan ma'qullansa yoki qisqa muddatli foyda keltirayotgandek ko'rinsa, bunday xulqning takrorlanish ehtimoli ortishi mumkin.

Ijtimoiy nazoratning susayishi ham muhim mexanizm hisoblanadi. Oila, ta'lim muassasasi, mehnat jamoasi va boshqa institutlar shaxsga me'yorlarni o'zlashtirish va xulqini boshqarishda tayanch bo'la oladi. Shu bilan birga, nazorat ishonch, muloqot va qo'llab-quvvatlash bilan uyg'unlashgandagina konstruktiv natija berishi ehtimoli yuqori.

Ayollar delinkvent xulq-atvorini o'rganishda gender omilini biologik determinizm bilan tenglashtirmaslik zarur. Gender ijtimoiy rollar, kutilmalar, tarbiya va jamiyat tomonidan beriladigan imkoniyatlar bilan ham bog'liq. Shu sababli ayollarning muammoli xulqini tahlil qilishda ular qanday ijtimoiy talablar ostida yashayotgani, nizolarni qanday hal qilishi va yordam olish imkoniyatlari ham o'rganilishi lozim.

Tadqiqotlar ayollardagi antisotsial xulqning rivojlanish yo'llari turlicha bo'lishi mumkinligini ko'rsatadi. Ayrim hollarda xulqiy muammolar o'smirlik davrida boshlansa, boshqa holatlarda muammoli xulq keyingi hayotiy stresslar va ijtimoiy sharoitlar fonida kuchayishi mumkin. Demak, profilaktika hayotning turli bosqichlaridagi xavf va himoya omillarini hisobga olishi kerak.

Ayollarning xulq-atvorida munosabatlar va ijtimoiy aloqalarning o'rni ham muhim. Oila yoki yaqin guruh bilan aloqalarning buzilishi, ijtimoiy ajralish, doimiy nizolar yoki salbiy guruh ta'siri xulqiy tanlovlarga bosim o'tkazishi mumkin. Ijobiy ijtimoiy aloqalar, ta'lim va kasbiy imkoniyatlar esa himoya qiluvchi resurs bo'lishi mumkin.

Oila shaxsning dastlabki ijtimoiylashuv muhiti bo'lib, unda me'yorlar, mas'uliyat, o'zini boshqarish, nizoni hal etish va boshqalarning ehtiyojini hisobga olish kabi ko'nikmalar shakllanadi. Doimiy nizolar, nazoratning izchil emasligi, emotsional befarqlik yoki qattiq va nomutanosib jazolash usullari ayrim bolalarda xulqiy qiyinchiliklar xavfini oshirishi mumkin. Biroq oiladagi bitta salbiy omilning o'zi kelajakdagi delinkvent xulqni belgilab bermaydi.

Tarbiya uslubida izchillik va tushunarli chegaralarning mavjudligi muhim. Bola yoki o'smir qaysi xatti-harakat qabul qilinishi, qaysi biri nomaqbul ekanini aniq bilsa, xulqni boshqarish osonlashadi. Bunda talabchanlik hurmat va emotsional qo'llab-quvvatlash bilan birga olib borilishi kerak.

Ayollarda keyingi hayot bosqichlarida oilaviy munosabatlarning sifati ham muhim psixologik omil bo'lishi mumkin. Uzoq davom etuvchi nizolar, ijtimoiy izolyatsiya, rollar bo'yicha ziddiyat va qo'llab-quvvatlashning yetishmasligi stressni kuchaytirishi mumkin. Stressning o'zi delinkvent xulqni keltirib chiqarmaydi, biroq ayrim sharoitlarda xavfli xulqiy strategiyalarga murojaat qilish ehtimolini oshirishi mumkin.Tengdoshlar guruhi shaxsning xulqiy me'yorlarini mustahkamlashi yoki o'zgartirishi mumkin. Ayniqsa o'smirlik davrida guruhga tegishlilik ehtiyoji kuchli bo'lgani sababli tengdoshlarning bahosi xulqiy qarorlarga sezilarli ta'sir ko'rsatishi mumkin. Delinkvent xulqni qo'llab-quvvatlovchi guruhga kirish ayrim xatti-harakatlarning normaldek qabul qilinishiga olib kelishi mumkin.

Ijtimoiy o‘rganish mexanizmi bu yerda alohida ahamiyatga ega. Shaxs guruh a’zolarining xatti-harakatlarini kuzatadi, ularning foyda va oqibatlarini baholaydi hamda guruh tomonidan ma’qullangan xulqni takrorlashi mumkin. Shu sababli profilaktik dasturlarda ijobiy tengdoshlar tarmog‘ini yaratish va konstruktiv faoliyatga jalb etish muhimdir.

Ijtimoiy-iqtisodiy sharoitlar ham muhim kontekstual omil hisoblanadi. Ta’lim va ish imkoniyatlarining cheklanganligi, barqaror daromadning yo‘qligi va uzoq davom etuvchi stress shaxsning moslashuv resurslarini zaiflashtirishi mumkin.

Delinkvent xulq-atvor bilan bog‘liq individual xususiyatlar orasida impulsivlik, emotsiyalarni boshqarish qiyinligi, past frustratsiyaga chidamlilik va muammoni konstruktiv hal etish ko‘nikmalarining yetishmasligi kabi ko‘rsatkichlar uchraydi. Biroq bu belgilar mavjudligi shaxs albatta delinkvent xulq ko‘rsatadi degani emas.

Emotsional regulyatsiya mexanizmi alohida e’tiborga loyiq. Kuchli g‘azab, ranjish yoki qo‘rquv paytida shaxsning vaziyatni xolis baholash imkoniyati vaqtincha pasayishi mumkin. Agar muqobil xulq strategiyalari shakllanmagan bo‘lsa, oqibatlari yetarlicha o‘ylanmagan qarorlar qabul qilinishi ehtimoli ortadi.

Ayrim tadqiqotlarda ayol huquqbuzarlardagi psixopatik va boshqa shaxsiy xususiyatlar o‘rganilgan. Bunday xususiyatlarni diagnostik yorliq sifatida ehtiyotkorlik bilan talqin qilish lozim. Baholashda test natijasi bilan bir qatorda suhbat, hayot tarixi va ijtimoiy sharoit ham hisobga olinishi kerak.

Frustratsiya shaxsning muhim ehtiyoji yoki maqsadiga erishish yo‘lida to‘siq paydo bo‘lgan vaziyatni anglatadi. Bunday vaziyatlar hayotning tabiiy qismi bo‘lsa-da, ularga munosabat individual jihatdan farq qiladi. Frustratsiyaga chidamlilik past bo‘lgan shaxsda kuchli emotsional reaksiya paydo bo‘lishi va muammoni tezda hal qilishga qaratilgan nomaqbul strategiyalar tanlanishi mumkin.

Ayollarda emotsional zo‘riqish munosabatlar, oilaviy mas’uliyat, ijtimoiy rollar va boshqa stress manbalari bilan birga kechishi mumkin. Biroq barcha ayollarni bir xil tarzda tavsiflash ilmiy jihatdan noto‘g‘ri. Individual farqlar va konkret vaziyat ustuvor ahamiyatga ega.

Profilaktik ishlarda emotsional savodxonlik, o‘z hislarini nomlash, hissiy qo‘zg‘alishni pasaytirish, muammoni bosqichma-bosqich tahlil qilish va nizoni konstruktiv hal etish ko‘nikmalarini rivojlantirish muhim.

Xulqiy qarorlarning shakllanishida shaxsning vaziyatni qanday talqin qilishi muhim. Bir xil hodisa ikki kishida turlicha baholanishi mumkin. Agar shaxs atrofdagilarning harakatlarini doimiy tahdid sifatida qabul qilsa, nizoli vaziyatlarda qarshilik ko‘rsatishga moyillik kuchayishi mumkin. Kognitiv baholashni o‘zgartirish esa muqobil qarashlarni ko‘rish imkonini beradi.

Delinkvent xulqda o‘z xatti-harakatini oqlashga xizmat qiluvchi kognitiv mexanizmlar ham rol o‘ynashi mumkin. Shaxs javobgarlikni boshqa shaxslarga yuklashi yoki oqibatlarni kichraytirib baholashi mumkin. Bunday fikrlash usullari takroriy xulqni mustahkamlash xavfini oshiradi.

Motivatsion nuqtayi nazardan, xulq ortida turli ehtiyojlar yotishi mumkin: moddiy manfaat, guruhga tegishlilik, o‘zini himoya qilish, maqomga erishish, norozilikni ifodalash yoki emotsional zo‘riqishni kamaytirish. Shu sababli korreksion ishda xatti-harakat ortidagi ehtiyoj va motivlarni ham aniqlash kerak.

Ijtimoiy nazorat shaxsning jamiyat me’yorlariga mos xulqini qo‘llab-quvvatlovchi formal va norasmiy mexanizmlar majmuasidir. Oila, ta’lim, mehnat jamoasi va mahalla kabi institutlar shaxsning ijtimoiy aloqalarini mustahkamlashi mumkin.

Ijtimoiy qo‘llab-quvvatlash stress sharoitida himoya qiluvchi resurs sifatida qaraladi. Ishonchli inson bilan suhbatlashish, amaliy yordam olish, ta’lim yoki ish imkoniyatiga ega bo‘lish va psixologik maslahatdan foydalanish muammoli vaziyatlarni konstruktiv hal qilish ehtimolini oshirishi mumkin.

Profilaktik dasturlar faqat qoidabuzarlik sodir bo‘lgandan keyingi jazolash choralariga tayanmasligi kerak. Erta aniqlash, maslahat, ta’lim, kasbiy yo‘naltirish, oilaviy muloqotni yaxshilash va ijtimoiy resurslarga ulash muhim.

Ayollarda delinkvent xulq-atvorning ijtimoiy kontekstlari. Ayollarning hayot tajribasida oilaviy va ijtimoiy munosabatlar ko‘pincha bir-biri bilan chambarchas bog‘liq. Shuning uchun ayolning delinkvent xulqini tushuntirishda uning oila, ish, ta’lim, do‘stlar va mahalla bilan munosabatlari bir butun tizim sifatida ko‘rib chiqilishi maqsadga muvofiq.

Ijtimoiy stereotiplar xulqning baholanishiga ta’sir qilishi mumkin. Ayollarga nisbatan kutilmalar yuqori bo‘lgan muhitda bir xil xatti-harakat turlicha baholanishi ehtimoli mavjud. Bu esa huquqbuzarliklarning aniqlanishi, ijtimoiy munosabatlar va yordam olish jarayonlariga ta’sir ko‘rsatishi mumkin.

Ayollar delinkventligi bo‘yicha adabiyotlarda genderga xos hayotiy tajribalar va ijtimoiy omillarni hisobga olish zarurligi qayd etiladi. Bu yondashuv ayollarni stereotip asosida baholashdan ko‘ra, ularning individual ehtiyojlari va muhitini aniqroq tushunishga yordam beradi.

Ayollarda delinkvent xulq-atvor shakllanishining kompleks modeli.Yuqoridagi tahlil asosida ayollarda delinkvent xulq-atvorni o‘zaro bog‘langan tizim orqali ifodalash mumkin: ijtimoiy-iqtisodiy sharoit; oila va tengdoshlar muhiti; individual psixologik xususiyatlar; vaziyat omillari; xulqiy tanlov; xulqning ijtimoiy oqibatlari. Ushbu omillar bir-birini kuchaytirishi yoki aksincha, himoya resurslari ta’sirida susayishi mumkin.

Modelda himoya omillari ham mavjud: ijobiy oilaviy munosabatlar, ta’lim va kasbiy istiqbol, ijtimoiy qo‘llab-quvvatlash, o‘zini boshqarish ko‘nikmalari, muammolarni konstruktiv hal qilish qobiliyati va jamiyat bilan ijobiy aloqalar.

Konseptual jihatdan modelni quyidagicha ifodalash mumkin:

Ijtimoiy sharoit → shaxsiy tajriba va munosabatlar → emotsional-kognitiv qayta ishlash → motivatsion qaror → xulqiy strategiya → ijtimoiy oqibat.

Har bir bosqichda profilaktik aralashuv imkoniyati mavjud.

Profilaktika va psixologik korreksiya.Ayollarda delinkvent xulq-atvor profilaktikasi uch darajada tashkil etilishi mumkin. Birinchi daraja — universal profilaktika. U huquqiy savodxonlik, emotsional boshqaruv, nizoni konstruktiv hal qilish va ijtimoiy mas'uliyat ko'nikmalarini rivojlantirishga qaratiladi.

Ikkinchi daraja — selektiv profilaktika. Bunda oilaviy nizolar, ta'lim yoki ishdagi moslashuv qiyinchiliklari, salbiy tengdoshlar ta'siri yoki boshqa xavf omillari yuqori bo'lgan guruhlarga psixologik yordam ko'rsatiladi. Uchinchi daraja muammoli xulq takrorlangan shaxslar bilan individual reabilitatsion va korreksion ishlarni qamrab oladi.

Korreksion dasturda shaxsning aybdorlik hissini kuchaytirish emas, mas'uliyatni anglash va yangi xulq strategiyalarini shakllantirish ustuvor bo'lishi lozim. Kognitiv-xulqiy yondashuv elementlari orqali avtomatik fikrlarni aniqlash, vaziyatni qayta baholash va muqobil xatti-harakatlarni mashq qilish mumkin.

Oilaviy yo'nalishda muloqot sifatini yaxshilash, izchil chegaralarni belgilash, nizolarni konstruktiv hal qilish va qo'llab-quvvatlovchi munosabatlarni kuchaytirish tavsiya etiladi. Ijtimoiy darajada esa ta'lim va bandlik imkoniyatlarini kengaytirish hamda psixologik xizmatlardan foydalanishni yaxshilash muhim.

Ilmiy manbalar tahlili ayollarda delinkvent xulq-atvorni bitta sabab bilan tushuntirish mumkin emasligini ko'rsatadi. Rivojlanish trayektoriyalari haqidagi tadqiqotlar xulqiy muammolarning vaqt bo'yicha turlicha kechishini ko'rsatsa, ayollarning antisotsial xulqini kengroq ijtimoiy kontekstda ko'rish zarurligini ta'kidlovchi ishlar shaxs va muhitning o'zaro ta'siriga e'tibor qaratadi. Ijtimoiy omillar bo'yicha tizimli sharhlar ham muhitning ko'p qirrali rolini ko'rsatadi.

Individual psixologik belgilarni o'rganish muhim bo'lsa-da, ularni deterministik tarzda talqin qilish ilmiy jihatdan ehtiyotkorlikni talab qiladi. Impulsivlik yoki emotsional beqarorlikning mavjudligi qoidabuzarlikning muqarrar natijasi emas. Xuddi shuningdek, oiladagi qiyinchiliklar yoki iqtisodiy muammolar ham barcha ayollarda delinkvent xulqni keltirib chiqarmaydi. Himoya resurslari va ijobiy hayotiy maqsadlar xavfning namoyon bo'lishini cheklashi mumkin.

Ayollarda delinkvent xulq-atvor shakllanishi ko'p omilli va dinamik ijtimoiy-psixologik jarayon sifatida namoyon bo'ladi. Uning shakllanishida oilaviy munosabatlar, tengdoshlar ta'siri, ijtimoiy nazorat, ijtimoiy-iqtisodiy sharoitlar, emotsional boshqaruv, frustratsiyaga chidamlilik, kognitiv baholash va motivatsion jarayonlar o'zaro ta'sir qiladi.

Ayollar delinkventligini o'rganishda gender omilini ijtimoiy rollar, kutilmalar va hayotiy tajribalar bilan birgalikda tahlil qilish zarur. Genderga oid umumlashtirishlardan qochish va individual farqlarni hisobga olish ilmiy xolislikning muhim shartidir.

Delinkvent xulqning xavf omillari deterministik sabab sifatida emas, balki muayyan sharoitlarda xulqiy muammolar ehtimolini oshiruvchi omillar sifatida talqin qilinishi lozim. Profilaktika va korreksiyada shaxsning kuchli tomonlarini

faollashtirish, ijobiy ijtimoiy aloqalarni mustahkamlash va emotsional-kognitiv ko‘nikmalarni rivojlantirish ustuvor yo‘nalish bo‘lishi kerak.

Amaliy Tavsiyalar:

1. Ayollar bilan profilaktik dasturlarni ishlab chiqishda individual, oilaviy va ijtimoiy xavf omillarini birgalikda baholash.
2. Emotsional boshqaruv, frustratsiyaga chidamlilik va nizolarni konstruktiv hal qilish ko‘nikmalarini rivojlantiruvchi treninglarni joriy etish.
3. Ijobiy tengdoshlar tarmog‘ini shakllantirish va mazmunli ijtimoiy faoliyatlarga jalb etish.
4. Oilalarda izchil talab, hurmatga asoslangan muloqot va ijobiy qo‘llab-quvvatlashni kuchaytirish.
5. Ta’lim va bandlik imkoniyatlarini kengaytirish orqali ijtimoiy integratsiyani qo‘llab-quvvatlash.
6. Psixologik baholashda test natijalarini suhbat, kuzatish va ijtimoiy muhit ma’lumotlari bilan kompleks tahlil qilish.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Javdani S., Sadeh N., Verona E. Expanding our lens: Female pathways to antisocial behavior in adolescence and adulthood. *Clinical Psychology Review*. 2011. Vol. 31, No. 8. P. 1324–1348. DOI: 10.1016/j.cpr.2011.09.002.
2. Fontaine N., Carbonneau R., Vitaro F., Barker E.D., Tremblay R.E. Research review: A critical review of studies on the developmental trajectories of antisocial behavior in females. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*. 2009. Vol. 50, No. 4. P. 363–382. DOI: 10.1111/j.1469-7610.2008.01949.x.
3. Ang L.H., Mat Saat G. Sociological factors of women criminality: A systematic review. *Geografia-Malaysian Journal of Society and Space*. 2024.
4. Edwards B.G., Carre J.R., Kiehl K.A. A review of psychopathy and Cluster B personality traits and their neural correlates in female offenders. *Biological Psychology*. 2019. Vol. 148. Article 107740. DOI: 10.1016/j.biopsycho.2019.107740.
5. Cale E.M., Lilienfeld S.O. Sex differences in psychopathy and antisocial personality disorder: A review and integration. *Clinical Psychology Review*. 2002. Vol. 22, No. 8. P. 1179–1207. DOI: 10.1016/S0272-7358(01)00125-8.
6. Hoyt S., Scherer D.G. Female juvenile delinquency: misunderstood by the juvenile justice system, neglected by social science. *Law and Human Behavior*. 1998. Vol. 22, No. 1. P. 81–107. DOI: 10.1023/A:1025728822468.
7. Calhoun G., Jurgens J., Chen F. The neophyte female delinquent: a review of the literature. *Adolescence*. 1993. Vol. 28, No. 110. P. 461–471.
8. Nicholls T.L., Ogloff J.R.P., Douglas K.S. Psychopathy in women: a review of its clinical usefulness for assessing risk for aggression and criminality. *Behavioral Sciences & the Law*. 2005. Vol. 23, No. 6. P. 779–802. DOI: 10.1002/bsl.678.

FAN VA TA'LIM YANGILIKLARI
JURNALI

2026-yil
9-son

Muassis - "FAN VA INNOVATSIYA YANGILIKLARI" MCHJ
Jurnal hamkori - «PROFI UNIVERSITY»

Jurnal O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Administratsiyasi huzuridagi axborot va ommaviy kommunikatsiyalar agentligi tomonidan 2024-yil 24-may kuni № 454068-sonli guvohnoma bilan ro'yxatga olingan.

Jurnal 2024-yilda tashkil etilgan, 1 oyda bir marta o'zbek, tojik, qozoq, qirg'iz, qoraqalpoq, rus va ingliz tillarida nashr etiladi.

Tahririyat manzili: 190110, Toshkent shahri Uchtepa tumani, Bog'iston MFY, 14-mavze, 8-uy.

Telefonlar: +998 90 749 00 00
+998 90 749 77 77
+998 91 902 05 01
E-mail: saen_2024@mail.ru
Jurnal sayti: www.saen.uz
Telegram kanali: **https://t.me/saen_2024**

Maqolada keltirilgan fakt va ma'lumotlarning to'g'riligi uchun mualliflar mas'uldirlar.

"Fan va ta'lim yangiliklari" ilmiy-amaliy jurnali Oliy attestatsiya komissiyasi Rayosatining qarori (25.08.2025 y., №374/5) bilan pedagogika va psixologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) va fan doktori (DSc) ilmiy darajasiga talabgorlarning dissertatsiyalari asosiy ilmiy natijalarini chop etish tavsiya etilgan milliy ilmiy nashrlar ro'yxatiga kiritilgan.

ISSN: 3093-8694